

## ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

### PROBLEMS OF PROTECTION OF CHILDREN OF VIOLENCE AFTER MILITARY ACTION AND ARMED CONFLICTS

**Лесько Н.В.,**

*кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права  
Навчально-наукового інституту права та психології  
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розглядаються проблеми захисту дітей від насильства під час воєнних дій і збройних конфліктів. Досліджується правовий захист дітей-комбатантів. Аналізуються основні напрями вдосконалення захисту дітей від насильства під час воєнних дій і збройних конфліктів.

**Ключові слова:** діти-солдати, вербування дітей, участь у воєнних діях, збройний конфлікт, діти, неповнолітні особи, насильство, жорстоке поводження з дітьми.

В статье рассматриваются проблемы защиты детей от насилия во время военных действий и вооруженных конфликтов. Исследуется правовая защита детей-комбатантов. Анализируются основные направления совершенствования защиты детей от насилия во время военных действий и вооруженных конфликтов.

**Ключевые слова:** дети-солдаты, вербовка детей, участие в военных действиях, вооруженный конфликт, дети, несовершеннолетние лица, насилие, жестокое обращение с детьми.

The problems of protection of children from violence during military actions and armed conflicts are considered. The legal protection of children-combatants is investigated. The main directions of improvement of protection of children from violence during military actions and armed conflicts are analyzed.

**Key words:** child soldiers, recruitment of children, participation in hostilities, armed conflict, children, minors, violence, ill-treatment of children.

**Постановка проблеми.** Воєнний конфлікт на сході України став причиною кризи для понад 5 млн. людей, зокрема й 1,7 млн дітей. Майже 1,3 млн. людей стали вимушеними переселенцями. За інформацією Дж. Барберіс, представника Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) (ЮНІСЕФ) в Україні, станом на червень 2015 р. в результаті конфлікту на сході України принаймні 68 дітей було вбито і 180 дітей поранені, починаючи з березня 2014 р. [1].

Збройний конфлікт став передумовою виникнення нового для українського суспільства явища – «раптової бідності». Оскільки сім'ї внутрішньо переміщених осіб через вимушену зміну свого місця проживання втратили буквально все, ставши незабезпеченою категорією громадян, яка не має власного житла. Крім наявної в Україні економічної кризи, суспільство переживає триваючий збройний конфлікт на Донбасі, що створює додаткові випробовування для дітей і формує нові виклики всій системі органів і служб у справах дітей.

За висновками експертів, переважна більшість переміщених зі сходу України дітей зазнали стресу внаслідок пережитих травм, зокрема й психологічних, втрачають можливість швидкої адаптації на мирних територіях. Результати дослідження свідчать, що станом на кінець 2015 р. понад 10% дітей мають значні труднощі з адаптацією, 45,9% – адаптувались лише частково, 23% – не можуть визначитись із ступенем адаптації, тільки 20,5% дітей цілком адаптувались [2]. Вищезазначені дані свідчать про необхідність вдосконалення спеціальних реабілітаційних і соці-

альних програм, заходів в умовах гострого збройного конфлікту.

Саме тому **метою статті** є дослідження проблем захисту дітей від насильства під час воєнних дій і збройних конфліктів.

**Стан опрацювання.** Окремі аспекти проблеми захисту дітей під час ведення бойових дій були предметом досліджень таких науковців і юристів-міжнародників, як: А. Мацко, В. Репецький, М. Гнатовський, І. Лукашук, М. Антонович, М. Сасол, Е. Давід, М. Дутлі, С. Сінгер та ін.

**Виклад основного матеріалу.** Внаслідок того, що в Україні лінія протистояння не змінюється, а частина населених пунктів сторонами конфлікту не контролюється, життя та здоров'я дітей, які проживають у так званій буферній зоні і кількість яких наразі невідома, постійно перебувають під загрозою. За даними Мінсоцполітики, у населених пунктах, що входять до переліку населених пунктів, які розташовані на лінії зіткнення, у Донецькій і Луганській областях проживає понад 26 тис. дітей. Саме на даній території серед цих дітей є найбільша кількість неврахованих жертв війни [3].

Уповноважений президента з прав дитини М. Кулеба зазначив, що «на жаль, ми не маємо сьогодні чіткої цілісної картини про те, що відбувається з дітьми та сім'ями в зоні антитерористичної операції (далі – АТО). Вся статистика приблизна» [4].

Важливим кроком захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів є ухвалення Закону України від 26 січня 2016 р.

№ 936–VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» [5]. Документ спрямований на поліпшення системи забезпечення прав дітей в Україні шляхом удосконалення механізмів і процедур ухвалення рішень щодо захисту дитини за місцем її проживання, підтримки сімей з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, постраждали внаслідок воєнних дій чи збройних конфліктів.

Законом вносяться зміни до 9 чинних законів України, спрямовані на узгодження чинного законодавства з Конвенцією ООН про права дитини. Зокрема, закон дає визначення таким поняттям, як «забезпечення найкращих інтересів дитини», «діти, які перебувають у складних життєвих обставинах», «діти, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів». Норми закону забороняють участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, зокрема й вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання у військових конфліктах чи діях.

Крім того, удосконалюється процедура реєстрації дітей, які є внутрішньо переміщеними особами. Зокрема, діти віком старше 14 років можуть самостійно зареєструватись в органах соціального захисту. Чітко визначена процедура реєстрації дітей віком до 14 років, що переїхали з тимчасово окупованих територій без супроводу батьків. Також законом вносяться зміни до Сімейного кодексу щодо розвитку нової форми сімейного виховання дітей – це «сімейний патронат», що дозволить уникнути негативного для дитини досвіду інтернатного виховання і забезпечить їй тимчасове проживання в умовах, максимально наближених до сімейних [5].

Дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, – отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, зокрема й в полоні [5].

Зауважимо, що захист дітей від насильства під час збройних конфліктів є однією з найбільш важливих прерогатив Ради Європи. У Раді Європи не ухвалено спеціального договору про захист дітей від насильства під час збройних конфліктів, але розроблено низку інституційних актів рекомендаційного характеру, адресованих парламентам і урядам держав-членів Ради Європи.

Так, у Резолюції Парламентської Асамблеї 1215 (2000 р.) підкреслюється, що обов'язок держав-членів Ради Європи реагувати, якщо вони не хочуть втратити загальні фундаментальні цінності. Також наголошується на необхідності ратифікувати:

- Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах;
- Римський статут (1998 р.), яким створено Міжнародний кримінальний суд для розслідування вій-

ськових злочинів і злочинів проти людяності;

– два додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 р., що стосуються захисту жертв збройних конфліктів;

– Женевську конвенцію про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р.

У контексті нашого дослідження розглянемо правовий захист дітей-комбатантів (дітей-солдатів). Сьогодні не існує навіть приблизної статистики щодо кількості дітей, що беруть участь у збройному конфлікті проти України на боці так званих Донецької народної республіки (далі – ДНР) та Луганської народної республіки (далі – ЛНР). Єдине, про що свідчить аналіз інформаційного простору Російської Федерації і зони тимчасової окупації Луганської та Донецької областей, це те, що активно залучати дітей і підлітків до лав незаконних збройних формувань почали з 2014 р. Йдеться не лише про створення проросійських військово-патріотичних об'єднань, де дітей навчають, зокрема, тактиці ведення бою, проводять стрілецьку та снайперську підготовку, а й про залучення дітей до незаконних збройних формувань як «синів полку». Зазначимо, що вербування й експлуатація дітей спрямовані також на їх залучення до контрабанди, зокрема й наркотичних засобів, через визначені пункти пропуску, збору розвідувальної інформації, зокрема й встановлення GPS-маяків, до протитуції [6].

На початку війни добровольчі батальйони, що формувалися на захист території та інтересів України, не звертали уваги на паспортні дані бійців, тому певна кількість неповнолітніх була безпосередньо залучена до участі в реальних бойових діях. Нині, коли майже всі добровольчі батальйони входять до складу офіційних структурних підрозділів силових структур держави, пряма участь неповнолітніх практично нівельована.

Про дітей у складі воєнізованих структур бойовиків повідомляли у своєму звіті від 29 травня 2015 р. представники Організації з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). За інформацією Генеральної прокуратури України, 2015 р. лише в Донецькій області розглянуто 7 кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, які вступили до лав незаконних збройних формувань терористичної організації ДНР, 5 із них добровільно прийшли до прокуратури, тому підпали під амністію. 2015 р. за вчинення злочинів проти громадської безпеки в Донецькій області засуджено 8 неповнолітніх осіб [7].

У Звіті Державного Департаменту Сполучених Штатів Америки (далі – США) від червня 2016 р. наголошується, що українському уряду стало відомо, що в складі дитячого батальйону, а саме батальйону імені Святого Георгія Побідоносця, є діти віком 12 років [8, с. 381]. Набір дітей до батальйону бойовики здійснювали на території, що не є підконтрольною Українській державі, і в місцях, де уряд не може забезпечити національні та міжнародні норми щодо заборони участі та використання дітей у збройних конфліктах.

Нормативно-правовезвизначення дефініції «дитина-солдат» у міжнародному правовому полі почало з'являтися із середини 1970-х рр. XX ст. Паралельно

формувався норми, що забороняють і встановлюють кримінальну відповідальність за втягнення дітей до бойових дій. Так, у Паризьких принципах з питань дітей, що беруть участь у збройних силах або збройних групах 2007 р., дитиною, що пов'язана із зазначеними об'єднаннями, називають будь-яку особу, що не досягла 18-річного віку, нині або раніше завербована, або яка використовувалася збройними силами або збройними групами в будь-якій якості, зокрема й дітей, і хлопчиків, і дівчаток, які використовуються як бійці, носильники, розвідники або в сексуальних цілях, але не обмежуючись ними [9].

У Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах термін «дитина-солдат» означає: 1) будь-яку особу віком до 18 років, яка бере безпосередню участь у бойових діях як член урядових збройних сил; 2) будь-яку особу віком до 18 років, яка була примусово завербована в урядові збройні сили; 3) будь-яку особу віком до 15 років, яка була добровільно завербована в державні збройні сили; 4) будь-яку особу віком до 18 років, яка була завербована або використана у військових діях збройними силами, відмінними від збройних сил держави.

Окрім того, у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, що ратифікований Верховною Радою України 23 червня 2004 р., у ст. 4 зазначається, що «збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку» [10].

Крім того, вербування та використання дітей, що не досягли 15-ти років, для участі в бойових діях є військовим злочином, відповідно до пп. XXVI п. 2 (а) ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Українське законодавство загалом відповідає нормам міжнародного кримінального та гуманітарного права щодо заборони втягнення дітей у бойові дії. Так, ст. 30 «Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах» Закону України «Про охорону дитинства» забороняється «участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до непередбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань, пропаганди війни» [11].

Також вітчизняне законодавство регламентує відповідальність за ст. 304 «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» Кримінального кодексу України, а саме, наголошує на покаранні за «втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми», що карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років [12]. Проте сьогодні для України необхідно в

Кримінальному кодексі передбачити окремі склади злочинів, вчинених щодо дітей у період збройних конфліктів, зокрема, встановити кримінальну відповідальність за вербування або втягування в інший спосіб дітей до участі в збройних конфліктах.

Отже, військова агресія на сході України застала органи державної влади в стані розгубленості. Як наслідок, переважна більшість змін до норм законодавства була сконцентрована на порядку реєстрації внутрішньо переміщених осіб і компенсації виплат, проте інші питання часто лишались поза увагою. Першочерговим питанням є необхідність налагодження обліку дітей, які перебувають на території проведення АТО, моніторингу їх становища та забезпечення прав, а також обліку дітей, які проживають в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення та перебувають у складних психологічних і соціально-економічних умовах.

Все вищесказане дозволяє дійти висновку про те, що необхідно:

- забезпечити ведення достовірної статистики щодо всіх категорій дітей, а саме: тих, хто проживає на території проведення АТО; у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення; внутрішньо переміщених дітей; дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; таких, які отримали поранення; загиблих; звітності щодо абітурієнтів, які вступили до українських ВНЗ з тимчасово окупованої території або території проведення АТО;

- запровадити кримінальну відповідальність за втягнення дітей у збройні сили й угруповання; забезпечити постійне інформування цивільних і військових про ризики і наслідки залучення дітей у збройні конфлікти та про права постраждалих дітей; для неповнолітніх, які були залучені до участі у військових підрозділах, розробити програми психологічної реабілітації та адаптації дітей і забезпечити можливість їх проходження [3].

**Висновки.** Діти – це наше майбутнє, і повинні жити у світі краси, а не перебувати в зоні конфлікту. Варто зазначити, що в ситуації збройного конфлікту діти страждають непропорційно, у різних формах і з довгостроковими наслідками. Діти мають особливі короткострокові і довгострокові постконфліктні потреби, як-от пошук власної сім'ї, компенсація збитків, соціальна реінтеграція, програми психосоціальної реабілітації, роззброєння дітей-солдатів, демобілізація та реінтеграція тощо. Збройний конфлікт на майбутні покоління може вплинути негативно: узвичаїти атмосферу ненависті, переслідувань і культу війни.

Для вдосконалення категоріально-понятійного апарату необхідно законодавчо визначити поняття нових категорій дітей, які виникли внаслідок проведення антитерористичної операції на Сході України, а саме: «дитина, що перебуває в зоні збройного конфлікту»; «дитина, залучена до збройного конфлікту»; «дитина-солдат»; «дитина-комбатант»; «дитина-військовий злочинець»; «дитина, яка потребує тимчасового захисту»; «дитина, яка потребує додаткового захисту»; «дитина, розлучена з сім'єю».

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Діти знаходяться під загрозою через поновлення насильства на сході України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media\\_27855.html](http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_27855.html).
2. Соціологічне дослідження «Індекс комфортності переселенців : фактор діти», здійснене у 2015 р. компанією TNS в Україні на замовлення громадської ініціативи «Відновлення Донбасу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbviar.gov.ua>.
3. Державна доповідь про становище дітей в Україні : Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи (за період 2009–2016 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.
4. Уповноважений Президента Геращенко наголошує на неприпустимості порушення прав дітей у зоні конфлікту на Сході України // Офіційне представництво Президента України Петра Порошенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26 січня 2016 р. № 936–VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 10. – Ст. 99.
6. Зубченко С. Діти війни : як Росія залучає українську молодь із тимчасово окупованих територій до терористичної діяльності / С. Зубченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/diti-viyni-yak-rosiya-zaluchayeukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriydo-teroristichnoyi-diyalnosti.html>.
7. За інформацією прес-служби прокуратури Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hi.dn.ua/index.php?option>.
8. Trafficking in Persons Report (june, 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.state.gov/j/tip](http://www.state.gov/j/tip).
9. The Paris Principles. The principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples\\_EN.pdf](https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples_EN.pdf).
10. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23 червня 2004 р. № 1845–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_795](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795).
11. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/page2>.
12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.